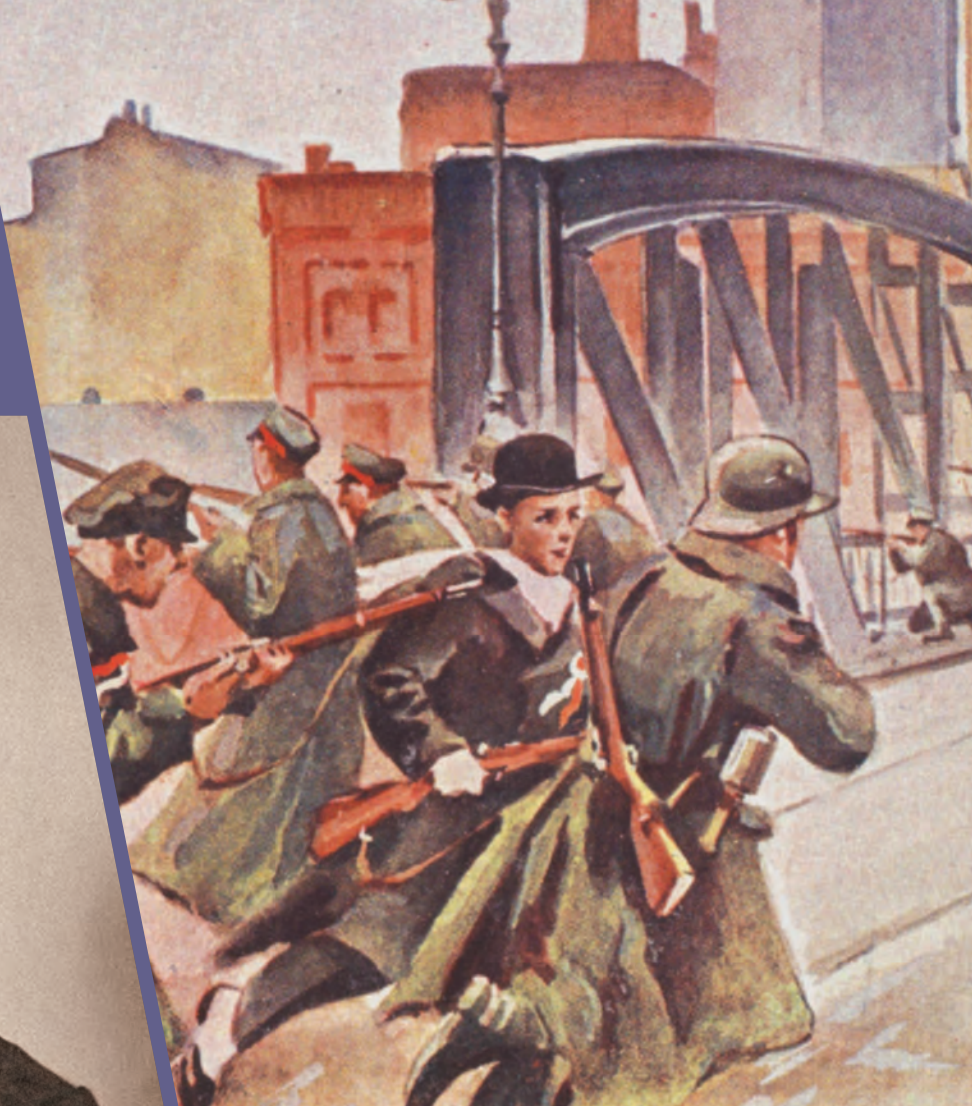

INSTYTUT PAMIĘCI
NARODOWEJ

Oddział w Poznaniu

Marcin Podemski

LEON 1895-1940
PRAUZINSKI

Oddziałowe Biuro
Edukacji Narodowej w Poznaniu

INSTYTUT PAMIĘCI
NARODOWEJ

Oddział w Poznaniu

Marcin Podemski

LEON 1895-1940 PRAUZINSKI

Poznań 2025

Przysięga wojsk polskich pod dowództwem gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego na dzisiejszym Placu Wolności w Poznaniu, 26 I 1919 r. Pocztówka z reprodukcją obrazu Leona Prauzińskiego (BN POLONA).

Autor: Marcin Podemski

Recenzja: dr Paweł Głuszek, dr Marcin Jurek

Korekta: Hanna Kwaśny

Projekt graficzny i skład: Marcin Kucewicz

INSTYTUT PAMIĘCI
NARODOWEJ

Oddział w Poznaniu

© Instytut Pamięci Narodowej–Komisja Ścigania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Poznaniu

Na okładce wykorzystano zdjęcie ze zbiorów Katarzyny Prauzińskiej-Czarnul

ISBN 978-83-8376-622-5 (druk) i 978-83-8376-623-2 (pdf)

Poznań 2025

Ul. Wysoka w Poznaniu.
Przy tej ulicy, pod ówczesnym numerem 4, urodził się Leon Prauziński (fot. M. Podemski).

Leon Prauziński to jedna z symbolicznych postaci Powstania Wielkopolskiego 1918–1919. Ten żołnierz Wojsk Wielkopolskich, a jednocześnie zdolny malarz i rysownik, w swoim szkicowniku z okresu „poznańskiej rewolucji” uwiecznił szereg epizodów związanych z tym wydarzeniem. Już w niepodległej Polsce na podstawie tych rysunków powstał najbardziej znany cykl obrazów poświęconych powstaniu. Ale Prauziński nie powinien kojarzyć się wyłącznie ze sztuką. Jego biografia to także przykład życiorysu jednego z wielu Poznańczyków żyjących na przełomie XIX i XX w., zaangażowanych w odrodzenie oraz odbudowę państwa polskiego, którzy zostali zamordowani przez okupanta niemieckiego w pierwszych miesiącach II wojny światowej.

Leon Prauziński urodził się 15 maja 1895 r. w Poznaniu przy ówczesnej ul. Hohegasse 4 (obecnie ul. Wysoka¹), jako czwarte z kolei dziecko małżeństwa Prauzińskich². Jego ojciec Kazimierz, pochodzący z rolniczej rodziny z okolic Ostrowa, był mistrzem krawieckim, natomiast matka Ewa z Małeckich, urodzona w robotniczej³ rodzinie w podpoznańskich Jeżycach, zajmowała się domem. Gdy Leon miał zaledwie kilka miesięcy, Prauzińscy przeprowadzili się w rodzinne strony ojca – do Ostrowa. Tam młody Prauziński ukończył szkołę ludową, a następnie w latach 1906-1915 uczęszczał do ostrowskiego

¹ Uliczka łącząca ul. Św. Marcin z ul. Piekary.

² Starsze rodzeństwo Leona Prauzińskiego to: Maria (ur. 1888 r.), Kazimierz (ur. 1889 r.) i Mieczysław (ur. 1891 r.).

³ W niemieckich dokumentach Urzędu Stanu Cywilnego ojca Ewy z Małeckich określa się terminem *Tagelöhner*, czyli robotnik dniówkowy.

Królewskiego Gimnazjum Męskiego. Uczniem był raczej przeciętnym, o czym świadczy zachowane świadectwo z niższej prymy⁴, w którym dominują oceny dostateczne. Natomiast już wtedy zaczął ujawniać się jego talent artystyczny. Z relacji jednego ze szkolnych kolegów wiadomo, że podręczniki Prauzińskiego zawierały niezliczoną liczbę rysunków i karykatur uczniów oraz nauczycieli⁵.

W czasie gdy Prauziński uczęszczał do gimnazjum zarówno program nauczania, jak i kadra nauczycielska, ukierunkowane były na intensywny kurs germanizacyjny. Dając odpór antypolskiej polityce Niemców, jak wielu ówczesnych polskich uczniów na ziemiach zaboru pruskiego, Prauziński związał się z tajnym,

Królewskie Gimnazjum
w Ostrowie (1905-1920)
– BN POLONA.

⁴ Przedostatnia klasa ówczesnego pruskiego gimnazjum.

⁵ W. Francuziak, *Wspomnienie o Leonie Prauzińskim*, „Więź” 1970, nr 5, s. 133.

Leon Prauziński
(w pierwszym rzędzie
czwarty z prawej,
w kaszkiecie) z kole-
gami z okresu nauki
w gimnazjum, ante 1915
(ze zbiorów Katarzyny
Prauzińskiej-Czarnul).

niepodległościowo-samokształceniowym Towarzystwem Tomasza Zana (TTZ), w ramach którego prowadził szkolenia wojskowe w oparciu o regulamin Drużyn Strzeleckich oraz prezesował tzw. działowi IV, zajmującemu się organizacją patriotycznych pogadek dla młodszych uczniów⁶. W opinii przełożonych nałożone na niego obowiązki wykonywał z „zapamiętaniem i zupełnym oddaniem sprawie”⁷. Pozalekcyjne spotkania towarzyskie koncentrowały się właśnie na działalności w konspiracyjnym TTZ, ale także na występach – w będącym tak naprawdę

⁶ Centralne Archiwum Wojskowe – Wojskowe Biuro Historyczne (dalej CAW-WBH), AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, Życiorys; CAW-WBH, KN 20.07.1932, Prauziński Leon, Kwestionariusz.

⁷ CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, Pismo z 18 IX 1925 r. Dyrektora Oddziału Lwowskiego Banku Spółek Zarobkowych, byłego członka Zarządu Tajnej Organizacji Gimnazjalnej im. Tomasza Zana w Ostrowie.

sportową odnogą Towarzystwa – Gimnazjalnym Klubie Piłkarskim „Venetia”, w którym Prauziński grywał na pozycji bramkarza.

Naukę w gimnazjum przerwał wybuch I wojny światowej. W maju 1915 r. Prauziński otrzymał powołanie do wojska niemieckiego jako tzw. ochotnik jednoroczny z przydziałem do 5. Batalionu Strzelców w Jeleniej Górze. Po przeszkoleniu wojskowym oraz kursie dla ochotników jednorocznych został wysłany na front zachodni, gdzie brał udział w kilkumiesięcznych walkach m.in. na terenie Lasu Argońskiego (pasmo wzgórz w północno-wschodniej Francji). W Wielki Piątek, 21 kwietnia 1916 r., został ciężko ranny podczas szturm na wzgórze 285 w okolicach Verdun. Odłamki granatu ugodziły go w prawe ramię i lewą rękę. Podczas ponadrocznej rekonwalescencji leczony był w szpitalach w Wetzlar w Hesji, a następnie w Ostrowie i w Poznaniu⁸. Wojskowa komisja lekarska oceniła stopień jego niepełnosprawności na 30% i uznała go za niezdolnego do dalszej służby wojskowej⁹.

Służbę w niemieckiej armii skończył w stopniu bombardiera¹⁰ i jako cywil osiadł na stałe w Poznaniu. Czas ten postanowił przeznaczyć na uzupełnienie wykształcenia. Już w marcu 1917 r.

Leon Prauziński w mundurze 5. Batalionu Strzelców, 1915-1916 (ze zbiorów Katarzyny Prauzińskiej-Czarnul).

⁸ CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, Życiorys.

⁹ CAW-WBH, KN 20.07.1932, Prauziński Leon, Kwestionariusz.

¹⁰ Bombardierem został mianowany 24 XII 1915 r.

Leon Prauziński
(stoi z lewej) podczas
pobytu w szpitalu
w Wetzlar w Hesji, 1916 r.
(ze zbiorów Katarzyny
Prauzińskiej-Czarnul).

– jeszcze w czasie rekonwalescencji – zapisał się na kurs maturalny przy Królewskim Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu¹¹, który ukończył w lipcu tego samego roku złożeniem prośby o dopuszczenie do egzaminów końcowych. Niestety, wrześnieowe podejście do matury nie było udane. Konsekwencją bardzo słabych wyników z greki i łaciny było nieotrzymanie świadectwa dojrzałości¹².

W okresie przygotowań do egzaminów maturalnych Prauziński mieszkał na poznańskich Rybakach u swojej starszej siostry Marii, natomiast w październiku 1917 r. przeprowadził się na Chwaliszewo, gdzie rozpoczął pracę w tamtejszej aptece¹³. W tym czasie związał się z Polską Organizacją Wojskową Zaboru Pruskiego (POWZP), bojowo-niepodległościową grupą mającą bardzo luźne powiązania ze strukturami powiatowymi w Królestwie Polskim. POWZP rekrutowała przede wszystkim młodzież związaną z polskim skautingiem, dezertersów z wojska niemieckiego oraz osoby niegodzące się z niemieckimi porządkami na terenie Poznańskiego. Jej członków – pod względem światopoglądowym – można było podzielić na zwolenników Józefa Piłsudskiego i związanego z nim czynu legionowego oraz zwolenników Narodowej Demokracji, krytycznych

¹¹ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej APP), Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, sygn.832, k.3-4. Przed wcieleniem do niemieckiego wojska w ostrowskim gimnazjum Prauziński otrzymał promocję do ostatniej klasy (ówczesna wyższa pryma), co umożliwiło mu przystąpienie do kursu maturalnego w Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu.

¹² APP, Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, sygn.2227.

¹³ CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, Wojskowy Arkusz Ewidencyjny z 24 IV 1921 r.; ibidem, Świadectwo prowadzenia się wydane przez Miejski Urząd Policyny w Poznaniu z 18.09.1925 r.; APP, ZG ZBOWiD w Poznaniu, Życiorysy powstańców wielkopolskich: P, t. VI, Leon Prauziński-życiorys, k. 65.

jednak wobec politycznej ostrożności i niechęci do walki zbrojnej jej poznańskich przedstawicieli¹⁴. Prauzińskiego – zważając na jego późniejsze, międzywojenne antysanacyjne nastawienie – przypisać należy właśnie do tej drugiej kategorii.

Pełniąc służbę w podległych POWZP oddziałach zbrojnych, Prauziński brał udział w przygotowaniach do wybuchu antyniemieckiego powstania. Uczestniczył m.in. w nieudanej próbie zdobycia Wojskowego Urzędu Umundurowania w Poznaniu¹⁵, podczas której 15 listopada 1918 r. został przez Niemców aresztowany i osadzony w więzieniu przy ulicy Młyńskiej¹⁶. Oczekiwał tam na wykonanie wyroku śmierci, na który – za udział w akcji – jego i kilkunastu innych powiatków skazał niemiecki sąd doraźny. W przeddzień egzekucji, wskutek interwencji polskich przedstawicieli w poznańskiej Radzie Robotników i Żołnierzy, został z więzienia wypuszczony¹⁷. Po wyjściu na wolność Prauziński zasilił szeregi Służby Straży i Bezpieczeństwa (SSiB), formacji formalnie powołanej przez Niemców do pełnienia funkcji wartowniczych w garnizonach wojsk niemieckich, jednak całkowicie zdominowanej przez Polaków. Jej pierwsze kompanie skoszarowane zostały w poznańskich fortach „Prittwitz” oraz „Rauch”. W ocenie Prauzińskiego oddziały SSiB pełniły funkcję „pierwszego zawiązku wojska polskiego w byłej dzielnicy pruskiej”¹⁸.

Prauziński został żołnierzem 3. Kompanii SSiB i wraz z tą formacją brał aktywny udział w walkach podczas pierwszych dni Powstania Wielkopolskiego na terenie Poznania. Uczestniczył m.in. w akcji opanowania arsenału na Wielkich Garbarach oraz koszar saperów na Wildzie. Uczestniczył prawdopodobnie także w potyczce z Niemcami przy moście Chwaliszewskim. Na jednym ze swoich

¹⁴ K. Kandziora, *Działalność P.O.W. w Poznaniu: przyczynek do historii Polskiej Organizacji Wojskowej zaboru pruskiego w latach 1918-1919*, Poznań 1939, s. 79-80.

¹⁵ Mieścił się on na poznańskich Jeżycach przy ul. Bukowskiej.

¹⁶ CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, Życiorys.

¹⁷ *Ibidem*; K. Kandziora, *op.cit.*, s. 154-157; R. Wilkanowicz, *Bezimienni bohaterowie powstania wielkopolskiego. Szkic historyczno-literacki*, Poznań 1928, s. 90-91.

¹⁸ CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, Życiorys.

Rozbrajanie pozostałej armii niemieckiej w poznańskich fortach. Pocztówka z reprodukcją obrazu Leona Prauzińskiego (BN POLONA). W widocznym na obrazie Fortcie „Rauch” skoszarowano pierwsze kompanie SSiB.

obrazów – ukazującym tę bitwę – umieścił bowiem własną postać w białym szalik i meloniku na głowie. W rodzinnych przekazach ustnych ten niecodzienny strój tłumaczony jest wejściem Prauzińskiego w powstańczy zryw natychmiast po powrocie do Poznania ze Świąt Bożego Narodzenia spędzonych u rodziców w Ostrowie¹⁹. Za walki na terenie miasta od Rady Ludowej Miasta Poznania otrzymał Pamiątkowy Krzyż „Za Waleczność”²⁰.

¹⁹ *Moje przerwane dzieciństwo...Wspomnienia Wojciecha Prauzińskiego*, [w:] *Wspomnienia o rodzinie Leona Prauzińskiego*, 2016, s. 13. (maszynopis udostępniony przez Katarzynę Prauzińską-Czarnul).

²⁰ CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, Życiorys.

Następnie – 17 stycznia 1919 r. – wstąpił ochotniczo do formującej się w koszarach przy ul. Magazynowej (dziś ul. Solna) w Poznaniu 4. baterii 1. Pułku Artylerii Lekkiej. Artyleria była formacją drugiego wyboru Prauzińskiego, komisja lekarska uznała bowiem, że kontuzja ramienia wyklucza możliwość jego służby w piechocie. Ze swoim pułkiem na powstańczy front zachodni wyjechał 12 lutego 1919 r. podczas niemieckiej kontrofensywy.

Walczył m.in. pod Wolsztynem, Zbąszyniem, Babimostem, Chobienicami i Kopanicą. W czerwcu 1919 r. przetransportowany został na front północny, gdzie otrzymał awans na stopień kaprała, natomiast jego jednostkę

Walki przy moście Chwaliszewskim w Poznaniu. Pocztówka z reprodukcją obrazu Leona Prauzińskiego (BN POLONA).

Koszary artyleryjskie przy
ul. Magazynowej (dziś ul. Solnej)
w Poznaniu, 1905-1915
(Fotopolska).

Artyleria powstańcza pod
Babimostem. Wśród żołnierzy
Leon Prauziński (pierwszy z pra-
wej), 20 II 1919 r. (ze zbiorów
Katarzyny Prauzińskiej-Czarnul).

przemianowano na 3. Pułk Artylerii Lekkiej (PAL)²¹. Wraz z pobytem na froncie północnym Prauziński zakończył swój udział w walkach powstańczych, a za całokształt niepodległościowej działalności przed Powstaniem Wielkopolskim i w trakcie jego trwania został w 1932 r. odznaczony Krzyżem Niepodległości²².

Pod koniec lipca 1919 r. Prauziński z 3. Pułkiem Artylerii Lekkiej (późniejszy 14. Pułk Artylerii Polowej) wrócił do Poznania, skąd po kilku dniach transportem kolejowym wyjechał na front litewsko-białoruski by walczyć z bolszewikami. Pełniąc w swojej baterii funkcję obserwatora i dowódcy oddziału telefonicznego, brał udział w oparowaniu Mińska i Bobrujska. Uczestniczył w bitwach pod Ihumeniem – podczas której otrzymał awans na ogniomistrza²³ – a następnie pod Berezyną oraz pod Babinem. W tej ostatniej (30 września 1919 r.) wyróżnił się szczególną odwagą, za co odznaczony został Krzyżem Walecznych. We wniosku o nadanie Prauzińskiemu tego odznaczenia stwierdzono, że swoją postawą w boju pod Babinem *porwał piechotę [...], poprowadził ją naprzód, odrzucił nieprzyjaciela i zajął jego pozycję*²⁴. Wymienioną w dokumencie „piechotę” był 3. Pułk Strzelców Wielkopolskich (3 PSW), z którym bateria Prauzińskiego współpracowała. Odcięcie łączności pomiędzy jednostkami bezpośrednio zagroziło zniszczeniem przez bolszewików 4. baterii 3 PAL. Prauziński na

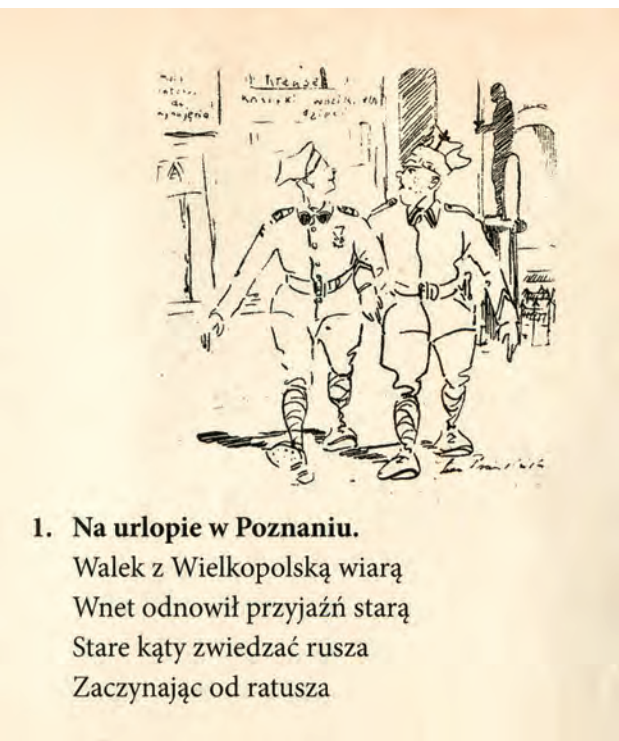
Leon Prauziński (w środku) w Ihumeniu (obecnie Czerwień na Białorusi) podczas wojny polsko-bolszewickiej, sierpień 1919 r. (ze zbiorów Katarzyny Prauzińskiej-Czarnul).

²¹ *Ibidem*; CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, Karta ewidencyjna; APP, ZG ZBOWiD w Poznaniu, Życiorysy powstańców wielkopolskich: P, t. VI, Leon Prauziński-życiorys, k. 65; *Moje przerwane dzieciństwo...* s. 3.

²² CAW-WBH, KN – 20.07.1932. Prauziński Leon.

²³ Odpowiednik sierżanta w piechocie. Bitwa miała miejsce w sierpniu 1919 r.

²⁴ CAW-WBH, KW-143/203. Ogn. Prauziński Leon. Wniosek o odznaczenie Krzyżem Walecznych z 3 VIII 1921 r.

1. Na urlopie w Poznaniu.

Walek z Wielkopolską wiarą
Wnet odnowił przyjaźń starą
Stare kąty zwiedzać rusza
Zaczynając od ratusza

Fragment narysowanego przez
Leona Prauzińskiego komiksu
Przygody Walka w czasie wojny.

ochotnika wraz z innym żołnierzem przedostali się do 3 PSW, przekazując informacje o dramatycznej sytuacji, ocalając tym samym oddziały artyleryjskie²⁵.

Niestety, problemy zdrowotne (ciężkie i przewlekłe zapalenie jelit) spowodowały, że w listopadzie 1919 r. Prauziński został przeniesiony do kompanii sanitarnej w Bobrujsku, a następnie do baterii zapasowej 14. Pułku Artylerii Polowej. W kolejnym miesiącu opuścił front wschodni, a ostatecznie został bezterminowo urlopowany z wojska w lutym 1921 r.²⁶.

Po opuszczeniu frontu Prauziński powrócił do Poznania. Jako urlopowany żołnierz (a od 1926 r. podporucznik rezerwy²⁷) związał się na początku lat 20. z poznańskim Muzeum Wojskowym oraz redakcją czasopisma *Żołnierz Wielkopolski*²⁸. W wymienionym tytule prasowym zamieszczał swoje ilustracje, a w wydawanym do niego *Dodatku Ilustrowanym* w latach 1921-1922 ukazywał się narysowany i – być może – wymyślony przez Prauzińskiego serial obrazkowy (komiks) *Przygody Walka w czasie wojny*, który jest doskonałym przykładem rodzącej się w Polsce kultury popularnej²⁹.

²⁵ P. Przewoźny, *Mój ojciec chrzestny – bohater. Leszek Kozielski (1900-1980) – powstaniec wielkopolski, żołnierz wojny polsko-bolszewickiej i kampanii wrześniowej* [w:] <http://region-szamotulski.pl/leszek-kozielski-powstaniec-wielkopolski-zolnierz-wojny-polsko-bolszewickiej-i-kampanii-wrzesniowej/> (dostęp 17 lipca 2025 r.).

²⁶ CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, *Życiorys*; *Ibidem*, *Wojskowy Arkusz Ewidencyjny* z 24 IV 1921 r.

²⁷ Podporucznikiem został na podstawie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 12 VI 1925 r. w sprawie ustalenia warunków mianowania podporucznikiem (Dz. U. RP. Nr 61/25 poz. 429).

²⁸ CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, *Życiorys*.

²⁹ *Dawny polski komiks*, t. 2, wstęp i redakcja A. Rusek, Warszawa 2014, s. 56-60.

Leon Prauziński (stoi trzeci z lewej w pierwszym rzędzie) w pracowni Akademii Sztuk Pięknych w Monachium, 1927-1928 (ze zbiorów prywatnych Katarzyny Prauzińskiej-Czarnul).

Uzyskana w maju 1920 r. matura umożliwiła mu dalszą edukację³⁰. Postawił na rozwój swojego talentu malarskiego – najpierw zaczął pobierać nauki u malarza i rysownika, ucznia Józefa Brandta, profesora Stanisława Bohusz-Siestrzeńcewicz³¹. Artysta ten podczas inwazji bolszewickiej na Polskę w 1920 r. przeprowadził się z Wilna do Poznania i tam w swojej pracowni udzielał lekcji malarstwa. Następnie³² w latach 1927-1928 Prauziński studiował przez dwa semestry na wydziale malarstwa w Akademii Sztuk Pięknych w Monachium³³, gdzie uczęszczał m.in. na wykłady z rysunku anatomicznego. Wybór tego miasta prawdopodobnie nie był przypadkowy, to tam bowiem w prywatnej szkole Brandta uczył się malarskiego fachu Bohusz-Siestrzeńcewicz. Z pewnością opowieści profesora nie pozostały bez wpływu na decyzję jego ucznia. Do stolicy Bawarii Prauziński wyjechał w kwietniu 1927 r. bezpośrednio po zawarciu związku małżeńskiego z poznanianką Ireną Masuthówną, córką rzeźbiarza-stolarza. Młodzi małżonkowie zamieszkali w wynajętym pokoju przy Gabelsbergerstrasse. W związku z tym, że nie były to najlepsze warunki dla mającej się wkrótce powiększyć rodziny, na wiosnę kolejnego roku wrócili do Poznania, gdzie w maju narodził się ich pierwotny syn Maciej, natomiast trzy lata później młodszy syn Wojciech³⁴.

³⁰ Prauziński nie podchodził ponownie do egzaminów maturalnych, a świadectwo dojrzałości otrzymał od Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej na mocy rozporządzenia Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z 10 czerwca 1919 r. (Rozporządzenie nr 95 dotyczące matury i patentu jednorocznej służby, „Tygodnik Urzędowy” z 21 VII 1919 R., nr 29.). Na podstawie tego rozporządzenia maturę mogli otrzymać tacy uczniowie, którzy „poszkodowani przez wojnę w naukach do 1. czerwca [1919 r.] wstąpili do wojska polskiego jako ochotnicy, o ile posiadają promocję do niższej prymy na podstawie świadectwa z dostatecznymi stopniami”. Oceny z ostatniego świadectwa były przepisywane na świadectwo maturalne. CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, Świadectwo dojrzałości Leona Prauzińskiego z 26 V 1920 r.

³¹ CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński, Życiorys.

³² Według rodzinnych przekazów Prauziński miał także studiować w latach 1923-1924 na Wydziale Rolnym Uniwersytetu Poznańskiego, jednak na wysłane przez autora zapytania do Archiwum Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu i Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu o ewentualne potwierdzenie dokumentacyjne tego stwierdzenia, przyszły odpowiedzi negatywne.

³³ https://matrikel.adbk.de/matrikel/mb_1919-1931/jahr_1927A/matrikel-0032?searchterm=prau (dostęp 17.07.2025 r.)

³⁴ *Moje przerwane dzieciństwo...* s. 5.

Tabl. I.

Rysunek Leona Prauzińskiego z książki *O sztuce jazdy konnej i o koniu w służbie sportsmena* (BN POLONA).

Leon Prauziński z żoną Ireną, 1927 r. (ze zbiorów prywatnych Katarzyny Prauzińskiej-Czarnul).

Rodzina Prauzińskich osiadała w Poznaniu na stałe. Po kilku przeprowadzkach w obrębie Poznania ostatecznie w 1935 r. zakupili przestronne, pięciopokojowe mieszkanie w kamienicy przy pl. Bernardyńskim naprzeciwko kościoła św. Franciszka Serafickiego, gdzie wraz z nimi zamieszkała babcia Konstancja (teściowa Prauzińskiego) oraz służąca Maria. Prowadzili mieszczański tryb życia z tradycyjnym podziałem ról: ojciec dbał o finanse, matka o domowy ład. Ich życie było spokojne i dostatnie. Bywali gośćmi w pałacach wielkopolskich rodzin

ziemiańskich (m.in. u hrabiostwa Mielżyńskich w Iwnie), a wakacje spędzali w wynajmowanych domkach letniskowych nieopodal Poznania³⁵.

Po powrocie z Niemiec, aby utrzymać rodzinę, Prauziński podejmował się wielu zadań. Był ilustratorem poznańskich i ogólnopolskich gazet, współpracował z m.in. *Ilustracją Poznańską/Polską*, *Przewodnikiem Katolickim*, *Kurierem Poznańskim*, *Orędownikiem* czy wydawanym w Warszawie specjalistycznym czasopismem *Jeździec i hodowla*. Tworzył także rysunki i grafiki do książek. Jego ilustracje znalazły się w wydanych w latach trzydziestych publikacjach zafascynowanego wielkopolską kulturą pisarza Adolfa Nowaczyńskiego, tj. *Warta nad Wartą* czy *Poznaj Poznań*, a także książce pułkownika Stanisława Mariana Brezy *O sztuce jazdy konnej i o koniu w służbie sportsmena*. Natomiast grafiki Prauzińskiego do książki Jerzego Kisielewskiego *Ziemia gromadzi prochy*, będącej krytyczną relacją z podróży autora po hitlerowskich Niemczech, zostały zauważone i napiętnowane w prasie niemieckiej. Szczególnie jedna z nich, przedstawiająca polskich żołnierzy na tle panoramy Wolnego Miasta Gdańska, wywołała najbardziej gniewne komentarze. Autor artykułu zamieszczonego w *Völkischer Beobachter* z lipca 1939 r. pisał: *Książka zawierająca ten dość szczyry obraz jest dedykowana „żołnierzowi polskiemu!”. Nie potrzeba wielkiej*

³⁵ *Ibidem*, s. 7 i 12.

Jedna z grafik Prauzińskiego zamieszczona w książce *Ziemia gromadzi prochy*.

wyobraźni, aby zrozumieć jego przesłanie. Nawet niepiśmienny żołnierz polskiej armii mógł zrozumieć, że Gdańsk i ujście Wisły domagają się wyzwolenia. To roszczenie do ziemi niemieckiej znajdujemy w tekście napisanym w czasie obowiązywania polsko-niemieckiego traktatu o przyjaźni. Zatem już wtedy był przygotowywany grunt pod żądania zajęcia niemieckiego Gdańska, obecnie otwarcie wyrażane we wszystkich polskich publikacjach propagandowych. Ilustracja z książki Kisielewskiego, opublikowanej w dużym nakładzie, pokazuje, że w Polsce już w 1938 roku panowały nastroje prące do polskiej okupacji Gdańska³⁶ (tłumaczenie własne). Nazwisko autora grafiki zostało z pewnością zapamiętane przez jego przyszłych niemieckich oprawców...

Prauziński mimo że był oficerem rezerwy krytycznym wobec wszechwładnej sanacji, to z Wojskiem Polskim utrzymywał stały kontakt na polu zawodowym i zarobkowym. Doradzał przy zakupie koni wierzchowych oraz wykonywał malarskie zamówienia dla Ministerstwa Spraw Wojskowych, m.in. namalował portret Marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego oraz cykl grafik *Teki Wojska Polskiego*, przedstawiających wszystkie rodzaje polskich sił zbrojnych.

Oprócz ilustrowania oraz malowania na zamówienie Prauziński również pisał. Krótko przed wybuchem II wojny światowej, w dwudziestą rocznicę wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, wraz ze swoim kolegą z redakcji *Ilustracji Poznańskiej/Polskiej* Adamem Urlichem wydał książkę zatytułowaną *W marszu i w bitwie*, będącą zbeletryzowaną formą pracy historycznej, ukazującej wojenną odyseję Polaków z Poznańskiego z lat 1914-1920. Obaj autorzy bazowali na własnych żołnierskich przeżyciach, łącząc w tekście wspomnienia artylerzysty (Prauziński) i piechura (Urlich). W pracy tej zamieszczono szereg obrazów historycznych Prauzińskiego, stworzonych na podstawie jego frontowych szkiców³⁷.

³⁶ Polens „friedliche” Absichten auf Danzig, „Völkischer Beobachter” z 28 VII 1939 r., nr 209, s. 4.

³⁷ A. Urlich, *Współdziałanie*, „Głos Wielkopolski” z 27 V 1945 r., nr 88, s. 3.

Front Zachodni. 4. bateria
1. PAL –u pod Kopanicą,
13 II 1919 r. (rysunek Leona
Prauzińskiego zamieszczony
w książce *W marszu i w bitwie.
Szlakiem powstańców wielko-
polskich 1914-1920*).

Wkroczenie Wojsk Wielkopolskich
do Bobrujska, sierpień 1919 r.
(rysunek Leona Prauzińskiego
zamieszczony w książce *W marszu
i w bitwie. Szlakiem powstańców
wielkopolskich 1914-1920*).

Szarża 1. Pułku Ułanów Wielkopolskich pod Maciejowicami, 16 sierpnia 1920 r. (rysunek Leona Prauzińskiego zamieszczony w książce *W marszu i w bitwie. Szlakiem powstańców wielkopolskich 1914-1920*).

Leon Prauziński (siedzi) w pracowni malarskiej przy ul. Św. Marcin w Poznaniu, ante 1939 (ze zbiorów prywatnych Katarzyny Prauzińskiej-Czarnul).

Okres międzywojenny przede wszystkim był czasem oddania się Prauzińskiego malarskiej pasji. Będąc członkiem działającego w latach 1925-1939 Stowarzyszenia Artystów Wielkopolskich „Plastyka”, związał się towarzysko ze środowiskiem poznańskiej bohemy. Osobą szczególnie mu bliską był malarz (ale i lekarz z zawodu) Tadeusz Walkowski, z którym wybudował i prowadził na poddaszu kamienicy przy ul. Św. Marcin 16/17 w Poznaniu pracownię malarską. Miejsce to – nazywane przez twórców „Kasprowym” – gromadziło wiele znanych postaci międzywojennego Poznania ze świata tak kultury, jak dziennikarstwa. Bywali tam m.in. rzeźbiarze Edward Haupt, Władysław Marcinkowski i Marcin Rożek, malarze Zofia Dziurzyńska-Rosińska, Hieronim Malina i Zygmunt Szpingier, karykaturzysta Kazimierz Grus, poeta i satyryk Artur Maria Swinarski, wydawca Roman Leitgeber czy aktor Zygmunt Noskowski³⁸. Było to zatem miejsce spotkań towarzyskich oraz pracy twórczej. Owoce tych prac nie rzadko wystawiano w Salonie Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Poznaniu, który mieścił się przy pl. Wolności 18.

Prauziński jako artysta miał wszechstronny warsztat: tworzył prace malarskie, projektował ilustracje, sporo rysował i w każdej z tych technik czuł się swobodnie. Używał pióra, kredy, węgla i pędzla. Zapamiętany został przede wszystkim z cyklu 12 olejnych obrazów przedstawiających sceny z okresu Powstania Wielkopolskiego, a wśród nich m.in. przyjazd do Poznania Ignacego Jana Paderewskiego, hołd złożony przed Hotelem Bazar przez polskie dzieci wybitnemu

³⁸ *Moje przerwane dzieciństwo...* s. 11; J. Mulczyński, *Tadeusz Walkowski – lekarz z zawodu, malarz z umiłowania*, [w:] „Kronika Miasta Poznania”, 2001, nr 1 (Lekarze), s. 176.

Przyjazd Ignacego Jana Paderewskiego do Poznania, 26 grudnia 1918 r. Pocztówka z reprodukcją obrazu Leona Prauzińskiego (BN POLONA). Wizyta tego pianisty w stolicy Wielkopolski uważana jest za katalizator wybuchu Powstania Wielkopolskiego.

Śmierć Franciszka Ratajczaka. Jedna z 12 pocztówkowych reprodukcji obrazów Leona Prauzińskiego (BN POLONA).

pianiście, śmierć Franciszka Ratajczaka – pierwszego powstańca poległego na ulicach Poznania, czy zaprzysiężenie Dowództwa Głównego Polskich Sił Zbrojnych byłego zaboru pruskiego na placu Wilhelmowskim (dziś pl. Wolności) w Poznaniu, które miało miejsce 26 stycznia 1919. Powstały one w latach 1921-1923 na podstawie szkiców tworzonych *ad hoc* podczas wielkopolskiej irredenty. W czasie II wojny światowej Niemcy zniszczyli wszystkie prace z tej serii. Dziś znane są wyłącznie z pocztówkowych reprodukcji wydanych w wysokim nakładzie w 1931 r. przez Drukarnię Polską S.A. w Poznaniu.

Na rysunkach z wojennych czasów opierał się Prauziński, tworząc także inne dzieła o tematyce batalistycznej, zdecydowanie dominującej w jego twórczości. Są odbiciem jego własnych przeżyć i często posiadają silny wydźwięk emocjonalny. Tak pisał o postaciach żołnierzy kreślonych ręką Prauzińskiego jego młodszy syn Wojciech: *W swoich rysunkach nie przedstawiał wojska malowanego, nie tolerował upiększeń i sztucznej cikliwości. Jego żołnierze są szorstcy, strudzeni, brudni, w olbrzymich buciorach, a przy tym dumni. Znał to wojsko bardzo dobrze*³⁹.

Jedną z ostatnich inicjatyw malarskich dotyczących tematyki historyczno-wojskowej był pomysł stworzenia panoramy bitwy pod Szubinem, najkrwawszej potyczki Powstania Wielkopolskiego, stoczonej w styczniu 1919 r. Prauziński już prowadził tam wstępne studia topograficzne. Wybuch wojny uniemożliwił jednak zrealizowanie tego zamysłu.

Obok scen bitewnych innym ważnym motywem twórczości Prauzińskiego były jego ukochane konie, które malował w stadninach (np. we wspomnianym już – należącym do Mielżyńskich – Iwnie) i na torach wyścigowych m.in. warszawskiego Służewca czy poznańskiego hipodromu na Woli. Większość zachowanych po zawierusze wojennej prac Prauzińskiego to właśnie studia portretowe tych zwierząt⁴⁰.

³⁹ *Moje przerwane dzieciństwo...* s. 9.

⁴⁰ *Wspomnienia Macieja Prauzińskiego*, [w:] *Wspomnienia o rodzinie Leona Prauzińskiego*, 2016, s. 28 (maszynopis udostępniony przez Katarzynę Prauzińską-Czarnul).

Względnie dostatnie i spokojne życie Prauzińskiego i jego rodziny zakończyło się wraz z najazdem III Rzeszy Niemieckiej na Polskę. Z relacji rodzinnych wiemy, że krótko przed niemieckim atakiem otrzymał on propozycję opuszczenia Polski od wysoko postawionego w strukturach wojskowych kolegi z czasów gimnazjalnych płk. Kazimierza Glabisza. Ofertę tę jednak odrzucił⁴¹.

W chwili wybuchu konfliktu Prauziński nie otrzymał karty mobilizacyjnej. Było to prawdopodobnie spowodowane stanem jego zdrowia. Gdy przebywał w czerwcu 1929 r. na ćwiczeniach wojskowych w 25. Pułku Artylerii Polowej, na podstawie orzeczenia komisji lekarskiej został zwolniony i przypisany do wojskowej kategorii „C”⁴². Dlatego też z początkiem września 1939 r. – ubrany w mundur wojskowy - wraz z rodziną zdecydował o samodzielnym przedostaniu się do Warszawy. Niestety, otoczeni w okolicach Sochaczewa przez wojska niemieckie postanowili wrócić do Poznania.

Niemiecki okupant nie zapomniał o byłym powstańcu wielkopolskim i autorze antyniemieckich grafik. W godzinach popołudniowych 1 listopada 1939 r. Prauziński został aresztowany we własnym mieszkaniu przez dwóch funkcjonariuszy niemieckiej tajnej policji, a następnie osadzony w obozie przejściowym gestapo w Forcie VII w Poznaniu. Żona Prauzińskiego – nie wiedząc, gdzie męża wywieziono - przez kilka dni szukała go po więzieniach i aresztach na terenie Poznania. Dopiero po otrzymaniu informacji od znajomej – żony znanego w przedwojennym Poznaniu lekarza dr. Celestyna Rydlewskiego – o przetrzymywaniu przedstawicieli polskiej inteligencji w forcie na Ławicy odnalazła męża. W kancelarii obozu potwierdzono obecność Prauzińskiego i poinformowano o możliwości przyniesienia paczki z żywnością oraz czystą odzieżą. Na drugi dzień dostarczając paczkę, widziała męża ostatni raz – pracował fizycznie przy przewożeniu kamieni⁴³. O pobycie Prauzińskiego w Forcie

⁴¹ *Moje przerwane dzieciństwo...* s. 15.

⁴² Zdolny tylko do służby w pospolitym ruszeniu. Zob. CAW-WBH, AP 116/AP 8771, Leon Prauziński. Karta ewidencyjna.

⁴³ *Moje przerwane dzieciństwo...* s. 15.

Fort VII w Poznaniu. Miejsce śmierci Leona Prauzińskiego.

VII niewiele wiadomo. Być może oprócz ciężkiej pracy fizycznej zatrudniony był również w utworzonej przez komendanta obozu Herberta Lange pracowni malarskiej, w której więźniowie-artyści byli zmuszani do tworzenia kopii obrazów znanych niemieckich i flamandzkich malarzy.

Z materiałów źródłowych zachowała się kartka pocztowa wysłana przez niego do rodziny krótko przed Świątami Bożego Narodzenia 1939 r., w której składając świąteczne życzenia, informował o dobrym zdrowiu i prawdopodobnym szybkim powrocie do domu... Niestety, obozu w Forcie VII nigdy nie opuścił. Został zamordowany 6 stycznia 1940 r. Według jednej z wersji wydarzeń doszło do tego w celi nr 32 podczas strzelaniny urządzonej przez niemieckich strażników. Według innej grupę kilku więźniów (w tym Prauzińskiego) wyprowadzono z celi i rozstrzelano w więziennym korytarzu⁴⁴. W akcie zgonu napisano, że został zastrzelony podczas próby ucieczki. Wraz z Prauzińskim zginęło w tym dniu jeszcze kilkunastu innych przedstawicieli poznańskiej inteligencji, m.in. dyrektor Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu Nikodem Pajzderski, ks. kanonik Kazimierz Szrejbrowski czy profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego – prawnik Romuald Paczkowski oraz geograf Stanisław Pawłowski⁴⁵.

Członków rodziny Prauzińskiego Niemcy również nie oszczędzili. W połowie listopada 1939 r. wypędzono ich z poznańskiego mieszkania. Po kilkutygodniowym pobycie w obozie *Lager Głowna* w Poznaniu, zostali wysiedleni do Radomska w Generalnym Gubernatorstwie.

⁴⁴ Informacja o wyprowadzeniu z celi pojawia się we wspomnieniach Jana Majewskiego. Zob. S. Strugarek, *Fort VII*, Poznań 1947, s. 15-16.

⁴⁵ Cz. Łuczak, *Dzień po dniu w okupowanym Poznaniu. 10 września 1939 – 23 lutego 1945*, Poznań 1989, s. 88.

Przez cały okres II wojny światowej rodzina nie posiadała żadnych wiadomości o losie Prauzińskiego. Próby jego odnalezienia poprzez niemiecki i polski Czerwony Krzyż oraz za pośrednictwem Rady Głównej Opiekuńczej⁴⁶ okazały się bezowocne. Dopiero po wojnie udało się ustalić datę i miejsce jego śmierci. Niestety, do dziś nie wiadomo, gdzie go pochowano. Być może był to kompleks leśny w okolicach Pałędzia i Dąbrówki, nieopodal Poznania, gdzie Niemcy na masową skalę rozstrzelali Polaków, a także grzebali zwłoki osób zamordowanych w Forcie VII. Inną możliwość to spalenie ciała w krematorium szpitala przy dzisiejszej ul. Świąckiego w Poznaniu.

Współcześnie w Poznaniu uhonorowano Prauzińskiego, wybierając go na patrona jednej z ulic. Uchwałą Rady Miasta Poznania z 2009 r. ustanowiono ją na poznańskich Podolanach.

Postać Leona Prauzińskiego, mimo jej nietuzinkowości, do dziś nie doczekała się naukowej biografii⁴⁷. Broszura ta jest próbą wypełnienia tej luki przez Instytut Pamięci Narodowej, który już od kilku lat podejmuje działania upowszechniające życiorys i dokonania tego artysty szerszemu gronu odbiorców, m.in. przez przygotowanie wystawy biograficznej na jego temat czy podczas współpracy z Anną Piasek przy tworzeniu pełnometrażowego filmu w jej reżyserii pt. *Powstaniec. Historia Leona Prauzińskiego*. Nieocenioną pomocą w zakresie udostępniania źródeł i ikonografii przy tworzeniu niniejszego opracowania była wnuczka Leona Prauzińskiego – Katarzyna Prauzińska-Czarnul, która wspiera wszelkie tego typu inicjatywy.

⁴⁶ Polska organizacja charytatywna działająca podczas II wojny światowej za zgodą niemieckich władz okupacyjnych.

⁴⁷ Publikowane były wyłącznie biogramy Prauzińskiego (m.in. W. Francuziak, *Żołnierz – artysta Leon Prauziński*, „Kronika Miasta Poznania” 1971, nr 4, s. 69-73; W. Francuziak, *Prauziński Leon*, [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa-Poznań 1981, s. 591; B. Polak, *Prauziński Leon (1895-1940)*, [w:] *Powstańcy wielkopolscy... Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918/1919*, t. V, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 147-148; *Prauziński Leon*, [w:] *Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, red. J. Karwat, M. Rezler, Poznań 2021, s. 301-302).

Publikacja ta ma na celu ukazanie głównego bohatera nie tylko jako żołnierza całym sercem zaangażowanego w Powstanie Wielkopolskie, lecz także jako artystę, męża, ojca i ofiarę niemieckiego terroru z okresu II wojny światowej. Niniejszy tekst ma przywrócić go zbiorowej pamięci mieszkańców regionu.

Ul. Leona Prauzińskiego
na poznańskich Podolanach
(fot. M. Podemski).

Bibliografia:

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, sygn.832, 2227.

ZG ZBOWiD w Poznaniu, Życiorysy powstańców wielkopolskich: P, t. VI.

Centralne Archiwum Wojskowe – Wojskowe Biuro Historyczne

Leon Prauziński, sygn. AP 116/AP 8771.

Krzyż Niepodległości, sygn. KN 20.07.1932, Prauziński Leon.

Krzyż Walecznych, sygn. KW-143/203. Ogn. Prauziński Leon.

Prasa

Polens „friedliche” Absichten auf Danzig, „Völkischer Beobachter” z 28 VII 1939 r., nr 209, s. 4.

Ulrich A., *Współdziałanie*, „Głos Wielkopolski” z 27 V 1945 r., nr 88, s. 3.

Opracowania

Dawny polski komiks, t. 2, wstęp i redakcja A. Rusek, Warszawa 2014.

Francuziak W., *Prauziński Leon*, [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa-Poznań 1981, s. 591.

Francuziak W., *Wspomnienie o Leonie Prauzińskim*, „Więź” 1970, nr 5, s. 132-134.

Francuziak W., *Żołnierz – artysta Leon Prauziński*, „Kronika Miasta Poznania” 1971, nr 4, s. 69-73.

Kandziora K., *Działalność P.O.W. w Poznaniu: przyczynek do historii Polskiej Organizacji Wojskowej zaboru pruskiego w latach 1918-1919*, Poznań 1939.

Łuczak Cz., *Dzień po dniu w okupowanym Poznaniu. 10 września 1939 – 23 lutego 1945*, Poznań 1989.

Mulczyński J., *Tadeusz Wałkowski – lekarz z zawodu, malarz z umiłowania*, [w:] „Kronika Miasta Poznania”, 2001, nr 1 (Lekarze), s.170-181.

Polak B., *Prauziński Leon (1895-1940)*, [w:] *Powstańcy wielkopolscy...Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918/1919*, t. V, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 147-148.

Prauziński Leon, [w:] *Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, red. J. Karwat, M. Rezler, Poznań 2021, s. 301-302.

Przewoźny P., *Mój ojciec chrzestny – bohater. Leszek Kozielski (1900-1980) – powstaniec wielkopolski, żołnierz wojny polsko-bolszewickiej i kampanii wrześniowej* [w:] <http://regionszamotulski.pl/leszek-kozielski-powstaniec-wielkopolski-zolnierz-wojny-polsko-bolszewickiej-i-kampanii-wrzesniowej/> (dostęp 17 lipca 2025 r.).

Strugarek S., *Fort VII*, Poznań 1947.

Wilkanowicz R., *Bezimienni bohaterowie powstania wielkopolskiego. Szkic historyczno-literacki*, Poznań 1928, s. 90-91.

Wspomnienia o rodzinie Leona Prauzińskiego, 2016 (maszynopis udostępniony przez Katarzynę Prauzińską-Czarnul).

Akty prawne

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 12 VI 1925 r. w sprawie ustalenia warunków mianowania podporucznikiem (Dz. U. RP. Nr 61/25 poz. 429).

Rozporządzenie Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z 10 VI 1919 r. nr 95 dotyczące matury i patentu jednorocznej służby, „Tygodnik Urzędowy” z 21 VII 1919 R., nr 29.

Wykaz skrótów

APP – Archiwum Państwowe w Poznaniu.

BN POLONA – Biblioteka Narodowa POLONA.

CAW-WBH – Centralne Archiwum Wojskowe–Wojskowe Biuro Historyczne.

POWZP – Polska Organizacja Wojskowa Zaboru Pruskiego.

SSiB – Służba Straży i Bezpieczeństwa.

ZG ZBOWiD – Zarząd Główny Związku Bojowników o Wolność i Demokrację.

IPN

ISBN 978-83-8376-623-2